

ВПЛИВ ПРАКТИКИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ У ФОРМУВАННІ ПРИНЦИПІВ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ УКРАЇНИ

Послідовний перехід процесу реформ у сферу відносин держави і людини поставив вітчизняну кримінально-процесуальну науку перед необхідністю перегляду ставлення до вивчення правового становища особи в кримінальному судочинстві. Для захисту основних прав і законних інтересів громадян у ситуації злочинного правопорушення основу нової концепції взаємовідносин у кримінальному процесі повинні становити положення Конституції про визнання людини, її прав та свобод відповідно до загальноправових принципів і норм міжнародного права.

Основний Закон України проголосив людину, її життя, здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпеку найвищими цінностями (ст. 3). У той же час упродовж становлення незалежності нашої держави триває процес удосконалення законодавства України з метою встановлення ефективних механізмів захисту останніх. У зв'язку з цим набуває актуальності питання вдосконалення механізмів саме кримінального процесу та його принципів.

Визнання Конституцією чинних міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, частиною національного законодавства (ч.1 ст.9) набуло значення нового етапу розвитку співвідносин вітчизняного й міжнародного права. Характерною ознакою сучасного законодавства є наростаючі інтеграційні процеси зближення національної й міжнародної правових систем, трансформація міжнародних принципів і норм у вітчизняне законодавство і правозастосовчу практику [8, с.362]. Надання нормам про права людини значення міжнародних, створення регіональних правозахисних механізмів, завдяки яким людина може відстояти порушені державою права, має виключне значення щодо вирішення проблеми захисту прав людини в сучасному суспільстві, затвердження принципу верховенства права.

Верховна Рада України ратифікувала приблизно чверть від існуючої кількості багатосторонніх міжнародних договорів, укладених у межах Європи, зокрема, в 1997 р. Конвенцію про захист прав і основних свобод людини (Рим, 1950 р.) (далі – Конвенція), для забезпечення положень якої було створено Європейський суд з прав людини (далі – Суд). Кримінальний процес України становить собою специфічну сферу діяльності, що виникає й розвивається з приводу вчинення злочину, тому передбачає застосування заходів примусового характеру, що значно обмежують права людини. Тому виникає необхідність визначення максимально збалансованого поєднання гарантій прав особи в кримінальному процесі з гарантіями виконання органами, які провадять боротьбу зі злочинністю, покладених на них державою обов'язків. Має бути дотримано принцип пропорційності, тобто врахування як суспільних інтересів, так і інтересів людини. Існує нагальна потреба виведенні судової системи держави на рівень європейських стандартів [1, с.28]. Ось чому важливим постає питання встановлення ролі практики міжнародних механізмів, а саме Європейського суду з прав людини, на формування змісту принципів кримінального процесу України.

Принципи права – це виражені в праві нормативні засади, що характеризують його зміст, підвалини, закріплені в ньому закономірності суспільного життя. У гносеологічному розумінні це ідеї й положення, які, з одного боку, характеризують погляди суспільства на правові питання, притаманні даній історичній епосі, а з другого – формулюють певні вимоги, виражені в узагальненій формі й адресовані учасникам правових відносин – суддям та адвокатам, позивачам і відповідачам, обвинуваченим і потерпілим. Правові принципи – це не пасивне відбиття дійсності й не абстрактні приписи, а дійовий інструмент регулювання правових відносин. Принципи кримінального процесу реалізуються саме в практичній діяльності, виражаючи в узагальненому вигляді її відповідний напрямок, політичну та правову суть [4, с.23].

Головною властивістю принципів кримінального процесу є їх нормативність, тобто обов'язкове закріплення в законі. У системі процесуального права вони посідають домінуюче становище, завжди виступають першочерговими нормами й об'єднують усі інші, в яких конкретизується їх зміст і які підкорюються цим принципам. Саме

такий зв'язок загальних і конкретизуючих норм забезпечує єдність процесуального порядку й дотримання законності в кримінальному судочинстві. Більшість учених-процесуалістів вважають, що принципи – це норми права, що регулюють суспільні відносини. Принципи кримінального процесу, зазначав М.С. Строгович – це кримінально-процесуальні норми загального характеру, що отримують конкретизацію й деталізацію в окремих процесуальних нормах [7, с.162]. Крім того, вони є нормами безпосередньої дії, що дозволяє посилатися на них в необхідних випадках у рішеннях, що приймаються органами правосуддя. Нормативність – найважливіша якість принципів, невід'ємна від природи кримінального процесу. Принципи закріплені в Конституції України, а їх розвиток і конкретизація здійснюється в численних нормативно-правових актах, що функціонують в тих чи інших сферах суспільних відносин. Однак джерелом кримінально-процесуального права є не тільки закон. Під ним слід розуміти форму закріплення обов'язкових для виконання правил поведінки – норм права, що регламентують діяльність по розслідуванню й вирішенню кримінальних справ [2, с.32]. Принципово важливу роль відіграють нині міжнародно-правові норми, що зайняли в ієрархії джерел кримінально-процесуального права одну з найвищих сходинок. Систему міжнародних договорів, в яких закріплені загальновизнані принципи й норми про права людини, у кримінальному процесі України становлять угоди, прийняті на 2-х рівнях: а) універсальному (в рамках ООН: Загальна декларація прав людини (1948 р.), Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права (1966 р.), Міжнародний пакт про громадянські та політичні права (1966 р.)); б) регіональному (в рамках Ради Європи: Конвенція про захист прав людини та основних свобод (1950 р.) та ін.) [3, с.85].

Варто вказати на необхідність перегляду колишніх уявлень, згідно з якими системи континентального й загального права несумісні. Подібні погляди швидко застарівають, не говорячи вже про вплив загальних процесів глобалізації в сучасному світі. Розвиток економічних відносин у першу чергу усуває бар'єри, що відокремлюють одну систему від іншої. Процеси зближення систем континентального й загального права не можуть не торкнутися і сфери джерел кримінально-процесуального права. Особлива увага

приділяється аналізу ролі й місця рішень вищих загальнодержавних судів. Потреба у рішенні аналогічних питань аналогічним чином є невід'ємним компонентом справедливого вирішення кримінальної справи. При прийнятті рішень у кримінальному судочинстві обов'язковими є роз'яснення Пленуму Верховного Суду України з питань судової практики (ст. 55 Закону України «Про судоустрій України»). Основна й визначальна якість цих вказівок для судів виявляється в наступному: якщо нижчестоящий суд відійде від них і винесе інше рішення у справі, то в кінцевому підсумку Верховний Суд України забезпечить реалізацію своєї позиції. Це ж можна сказати і про рішення Європейського суду (далі – Суд), які справляють безпосередній вплив на формування принципів кримінального процесу України.

Міжнародні договори, ратифіковані Верховною Радою України, є частиною національного законодавства. У Конституції України отримали своє закріплення багато принципів і норм зазначеної Конвенції, як-то: (а) принцип особистої недоторканості, (б) право на судовий захист прав і свобод, (в) принцип гласного судового розгляду, (г) презумпція невинності та ін.

Будучи складним правозахисним механізмом, Конвенція включає не тільки власні норми, а й рішення Суду, тобто прецедентну практику, в якій останній не тільки вирішує конкретні питання щодо розглянутої скарги, а й тлумачить окремі конвенційні положення й формулює певні критерії, яким має відповідати національне законодавство, з метою уникнення державою порушення тих норм Конвенції, що мають значення мінімального міжнародного стандарту.

Важливе значення в прецедентній практиці Суду надається додержанню прав людини, передбачених Конвенцією в кримінальному судочинстві. Це цілком зрозуміло, оскільки саме в цій сфері життєдіяльності суспільства допускається їх суттєве обмеження, а в деяких випадках навіть позбавлення. Особливу увагу Суд приділяє проблемам забезпечення законності втручання держави в особисте життя людини, обмеження її недоторканості, права на справедливий судовий розгляд справи незалежним і неупередженим судом. Так, розглянувши справу "Мельниченко проти України", Суд 19 жовтня 2004р. прийняв рішення, яким 6-ма голосами проти 1-го встановив порушення ст. 3 Протоколу №1 до Конвенції, яка забороняє

катування й нелюдське чи принижуюче гідність людини поводження або покарання [6, с. 39]. Крім того, у справі "Афанасьєв проти України" Суд 5 квітня 2005 р. одностайно прийняв рішення, яким установив порушення статей 3 і 13 Конвенції, щодо забезпечення права на ефективний засіб правового захисту [7, с. 23, 24].

Рішення Суду, що приймаються стосовно України, є обов'язковими для виконання. У випадку, якщо Суд дійшов висновку, що певні положення кримінально-процесуального законодавства України суперечать нормам Конвенції, суди до внесення відповідних змін у національне законодавство в аналогічних ситуаціях повинні керуватися цим рішенням Суду [5, с.581]. Як справедливо зазначає Р. Давід, розвиток джерел права у країнах як континентального, так і загального права здійснюється під посиленням впливом процесів зближення обох правових систем. Континентальне право виявляє готовність визнати судовий прецедент джерелом права.

Донедавна існувала проблема браку механізму застосування рішень Суду при відправленні правосуддя судами національної судової системи. 23 лютого 2006р. прийнято Закон України «Про виконання рішень і застосування практики Європейського Суду з прав людини», який зазначає, що суди при розгляді справи використовують Конвенцію і практику Суду як джерела права [6, с.18]. В Україні створено орган представництва, відповідальний за забезпечення представництва України в Суді й виконання його рішень. Він здійснює юридичну експертизу всіх законопроектів, підзаконних нормативних актів на відповідність Конвенції, за результатами якої готує спеціальний висновок. Невідповідність законопроекту останній і практиці Суду є підставою для відмови в його державній реєстрації. Орган представництва забезпечує постійну й періодичну перевірку чинних законів і підзаконних актів на відповідність Конвенції та практиці Суду, за результатами якої (в разі необхідності) подає до Кабінету Міністрів України пропозиції щодо внесення змін до чинних законів і підзаконних актів з метою приведення їх у відповідність з вимогами Конвенції й відповідною практикою Суду.

Виходячи із зазначеного, можемо зробити висновок, що практика Європейського Суду з прав людини здійснює безпосередній вплив на національне законодавство України, а як джерело права – й на

формування принципів її кримінального процесу, головною властивістю яких є нормативність.

Список літератури: 1. *Борисов В.І., Глинська Н.В., Зеленецький В.С., Шило О.Г.* Проблема затримання та взяття під варту на досудовому провадженні по кримінальній справі. – Х: Східно-регіон. центр гуман. – освіт. ініціатив, 2005. – 352 с. 2. *Дроздов О.М.* Джерела кримінально-процесуального права України: Дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / НЮАУ. – Х, 2004. – 232 с. 3. *Егоров С.Е.* Права человека в уголовном процессе: международные стандарты и российское законодательство. – М.: НОРМА, 2006. – 224 с. 4. *Калина С.Г., Кудрявцев В.Н.* Принципы советского уголовного права. – М.: Проспект, 1988. – 326 с. 5. *Маляренко В.Т.* Кримінальний процес України: Стан та перспективи розвитку: Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл.: Вибр. наук. пр. – К.: Вид. дім “Ін Юре”, 2004. – 600 с. 6. *Практика Європейського Суду з прав людини. Рішення. Коментарі.* – К.: Укр. центр правн. студій. – №3. – 2005. – 237 с. 7. *Практика Європейського Суду з прав людини. Рішення. Коментарі.* – К.: Укр. центр правн. студій. – 2005. – №4. – 236 с. 8. *Про виконання рішень та застосування практики Європейського Суду з прав людини: Закон України від 23.02.2006 р., № 3477 – IV//Уряд. кур’єр.* – 2006. – № 60. – Ст. 18. 9. *Строгович М.С.* Курс уголовного процесса. – М.: Проспект, 1958. – 548 с. 10. *Шило О.Г.* Рішення Європейського Суду з прав людини як джерело кримінально-процесуального права України // Конституція України – основа модернізації держави та суспільства: Матер. наук. конф. – Х.: Право, 2001. – С. 361-363.

Надійшла до редакції 29.09.2006 р.